

Մասնագիտական կրթության ոլորտի
քաղաքականության վերաբերյալ
պաշտոնաթերթերի շարք

Հանրային քաղաքականության ինստիտուտ
Մարտ, 2019թ.

Առաջարկությունների և
հարցերի դեպքում կարող
եք գրել ՀՔԻ-ի փորձագետ
Աննա Գևորգյանին
հետևյալ էլ. հասցեով՝
gevorgyan.anna.k@gmail.com

Պաշտոնաթերթ #2. ՀՀ մասնագիտական կրթության ոլորտում ինստիտուցիոնալ ինքնավարության հարցերը

Բարձրագույն կրթության կառույցների բարեփոխման ցանկությունը արտահայտվել է ազգային քաղաքականության մշակողների կողմից և ընդունվում ու աջակցվում է ավելի լայն ակադեմիական և քաղաքացիական հասարակության համայնքներում: Հայաստանում բարձրագույն կրթության ոլորտում օրենսդրական եւ կարգավորող մեխանիզմների համապարփակ վերանայումն ազգային քաղաքականության մշակողների կողմից առաջնահերթ է համարվում: Հանրային քաղաքականության ինստիտուտը կարևորում է Հայաստանում բարձրագույն կրթության ոլորտում անհրաժեշտ զարգացումները և ընթացիկ օրենսդրական փոփոխություններից առաջ ներկայացնում է փաստաթղթերի շարք, որն անդրադառնում է բարձրագույն կրթության ոլորտի հիմնահարցերին: Փաստաթղթերը նպատակ ունեն անդրադառնալու յուրաքանչյուր ոլորտի հիմնական խնդիրներին և առաջ քաշելու այն հիմնական սկզբունքները, որոնք համաձայն կազմակերպության, պետք է առաջնորդեն բարձրագույն կրթության ոլորտի վերափոխումները: Շարքի երկրորդ փաստաթուղթը կենտրոնանում է **Հայաստանում համալսարանների ինքնավարության**¹ ապահովման կարևորության վրա:

*Պետությունը միշտ պետք է հիշի, որ չի կարող և չպետք է
կատարի համալսարանի աշխատանքը վերջինիս փոխարեն,
և որ միջամտելու դեպքում խանգարում է այդ աշխատանքին
W. von Humboldt*

Ներածություն

Հայաստանի նոր կառավարության անդամները բուհական ինքնավարությունը համարում են առաջնահերթություն և որոշ հրապարակային հայտարարություններում՝ իրենց ռազմավարական տեսլականի շրջանակներում մասամբ իրագործված նպատակ: 2019 թ. փետրվարի 6-ի կառավարության նիստում նախարար Հարությունյանը հայտարարեց, որ «Հայաստանի բուհերի խորհուրդները 99 տոկոսով ապաքաղաքականացված են... այն խնդիրները, որոնք մեր առջև դրել էին բուհերի ինքնավարության բարձրացումը և ակադեմիական ազատությունների մեծացումը, դրանով կլուծենք: Եվ ըստ էության այս խորհուրդներով դա լուծել ենք»²: Այն, որ ինստիտուցիոնալ ինքնավարությունը կենսական նշանակություն ունի բուհերի հաջող գործունեության համար, ընդունված փաստ է: Այնուամենայնիվ, նախարարի պնդումը ոչ թե ինստիտուցիոնալ ինքնավարության մասին է, այլ բուհերի նկատմամբ խիստ հսկողությունը սահմանափակելու, որը՝ տարբեր ուսումնասիրությունների համաձայն, բուհերի զարգացման և պատշաճ գործունեության հիմնական խոչընդոտներից մեկն է (e.g. Kataoka, 2013; Matei, Iwinska and Geven, 2013; Milovanovitch, Ceneric and Avetisyan, 2015; Smith and Hamilton, 2015):

Փաստացիորեն, և՛ ակադեմիական, և՛ քաղաքական առումներով, Հայաստանում կրթական հաստատությունների համար ինքնավարության ապահովման ձգտումները որոշ պահից սկսված տեղ են գտել ազգային օրենսդրության մեջ: Ակադեմիական առումով, Magna Charta Universitatum- ը³ (Երևանի պետական համալսարանը հանդիսանում է ստորագրող կողմ) սահմանում է ակադեմիական ազատության և ինստիտուցիոնալ ինքնավարության հիմնարար սկզբունքները, որպես բուհերի համար լավ կառավարման և ինքնակազմակերպման ուղեցույց:

¹ Համալսարանի կառավարման վերաբերյալ առաջին փաստաթուղթը հասանելի է [այստեղ](#)

² Հայաստանում համալսարանական խորհուրդների 99 տոկոսը ապաքաղաքականացված են. Արայիկ Հարությունյան: Ամսաթիվ՝ փետրվարի 6, 2019 <https://www.lragir.am/2019/02/06/415367/>

³ The Magna Charta Universitatum-ը ամբողջ Եվրոպայում և դրանից դուրս գտնվող համալսարանների ղեկավարների և 388 ռեկտորների կողմից ստորագրված փաստաթուղթ է 1988 թ. սեպտեմբերի 18-ին, Բոլոնիայի համալսարանի 900-ամյակին: Այն պարունակում է ակադեմիական ազատության և ինստիտուցիոնալ ինքնավարության սկզբունքներ՝ որպես ապագայում բուհերի լավ կառավարման և ինքնակազմակերպման ուղեցույց

«Համալսարանը հասարակության սրտում ինքնավար կառույց է՝ աշխարհագրական և պատմական ժառանգության շնորհիվ տարբեր կերպ կազմակերպված. այն արտադրում, ուսումնասիրում, գնահատում և հանձնում է մշակույթ՝ հետազոտության և ուսուցման միջոցով: Աշխարհի կարիքների բավարարման համար վերջինիս հետազոտությունները և ուսուցումը պետք է բարոյական և ինտելեկտուալ առումներով անկախ լինեն քաղաքական և տնտեսական իշխանություններից» ('Magna Charta Universitatum', 1988):

Քաղաքական առումով ինստիտուցիոնալ ինքնավարությունը ընդհանուր սկզբունք է եղել բարձրագույն կրթության ոլորտի համար՝ Եվրոպական բարձրագույն կրթական տարածքում: Սկսած 2005թ.-ից Հայաստանի՝ Բոլոնիայի վրա հիմնված ձգտումները նշանակում են, որ Եվրոպական բարձրագույն կրթության տարածքի անդամների սկզբունքներն ու պարտավորությունները ընդունվում և իրականացվում են երկրի կողմից: Ինչպես երևում է ստորև ներկայացված պատկերից, ինստիտուցիոնալ ինքնավարության խթանումը և պահպանումը, ի թիվս այլ հարցերի, եղել է ԵԲԿՏ-ի երկրների առանցքային հանձնառությունը:

Պատկեր 1: Քաղվածքներ այն պաշտոնական հաղորդագրություններից, որոնք կարևորում են նախարարությունների կողմից նախարարական կոնֆերանսներում ստանձնած պարտավորությունները և որոշումները⁴

2005թ. Բեռլինի հռչակագիր

2010թ.-ի նախաշեմին մենք պարտավորվում ենք ապահովել կրթական հաստատություններին անհրաժեշտ ինքնավարությունը՝ համաձայնեցված բարեփոխումները իրականացնելու համար, և գիտակցում ենք հաստատությունների ինստիտուցիոնալ ֆինանսավորման անհրաժեշտությունը (Էջ 5):

2009թ. Լյուվենի հռչակագիր

Նպատակն է ապահովել բարձրագույն ուսումնական հաստատություններին անհրաժեշտ ռեսուրսներ, որպեսզի շարունակեն իրականացնել իրենց լիարժեք նպատակները: Դրանք են ուսանողներին դարձնել ժողովրդավարական հասարակության ակտիվ քաղաքացիներ, նախապատրաստել ապագա մասնագիտական գործունեությանը, հնարավորություն ընձեռել անձնական զարգացման համար, ստեղծել և պահպանել լայն, առաջադեմ գիտելիքների բազա և խթանել հետազոտությունը ու նորարարությունը:

Բարձրագույն կրթության համակարգերի և քաղաքականության անհրաժեշտ ընթացիկ բարեփոխումները կշարունակեն ներառված լինել ինստիտուցիոնալ ինքնավարության, ակադեմիական ազատության և սոցիալական արդարության եվրոպական արժեքներում և կպահանջեն ուսանողների և աշխատակիցների լիարժեք մասնակցությունը (Էջ 1):

2007թ. Լոնդոնի հռչակագիր

Հիմք ընդունելով մեր հարուստ և բազմազան եվրոպական մշակութային ժառանգությունը, մենք զարգացնում ենք Եվրոպական բարձրագույն կրթական տարածք՝ հիմնված ինստիտուցիոնալ ինքնավարության, ակադեմիական ազատության, հավասար հնարավորությունների և ժողովրդավարական սկզբունքների վրա, որոնք կնպաստեն շարժունակության, աշխատունակության բարձրացմանը և եվրոպական գրավչության և մրցունակության ամրապնդմանը: Ուստի մենք ընդգծում ենք հզոր ինստիտուտների կարևորությունը, որոնք բազմազան են, ունեն պատշաճ ֆինանսավորում, ինքնավար են և հաշվետու (Էջ 1-2):

2010թ. Բուդապեշտ - Վիեննայի հռչակագիր

Մենք, նախարարներս, հանձն ենք առնում ապահովել ակադեմիական ազատությունը, ինչպես նաև բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ինքնավարությունը և հաշվետվողականությունը՝ որպես Եվրոպական բարձրագույն կրթության տարածքի սկզբունքներ, և կարևորում ենք այն դերը, որ բարձրագույն կրթական հաստատություններն ունեն խաղաղ ժողովրդավարական հասարակությունների խթանման և սոցիալական համերաշխության ամրապնդման գործում (Էջ 2):

⁴ [Նախարարական հռչակագրեր](#)

2012թ. Բուխարեստի հռչակագիր

Ավելին, մենք շեշտում ենք բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում առավել արդյունավետ կառավարման և ղեկավարչական կառույցների զարգացման կարևորությունը: Մենք պարտավոր ենք աջակցել ուսանողների և աշխատակազմի ներգրավվածությանը կառավարման կառույցների բոլոր մակարդակներում և վերահաստատել մեր պարտավորությունը ինքնավար և հաշվետու բարձրագույն ուսումնական հաստատություններին, որոնք խրախուսում են ակադեմիական ազատությունը (Էջ 2):

2015թ. Երևանի հռչակագիր

Միասին մենք զբաղվում ենք բարձրագույն կրթական համակարգերի բարեփոխումների գործընթացով: Սա հիմնված է բարձրագույն կրթության, ակադեմիական ազատության, ինստիտուցիոնալ ինքնավարության և բարեվարքություն ապահովելու պատասխանատվության վրա (Էջ 2):

2018թ. Փարիզի հռչակագիր

Ակադեմիական ազատությունն ու բարեվարքությունը, ինստիտուցիոնալ ինքնավարությունը, բարձրագույն կրթության կառավարման մեջ ուսանողների և աշխատակիցների մասնակցության, ինչպես նաև բարձրագույն կրթության համար հանրային պատասխանատվությունը կազմում են ԵԲԿՏ-ի հիմնասյուրը: Տեսնելով, թե ինչպես են վիճարկվում այս հիմնարար արժեքները մի քանի երկրներում վերջին տարիների ընթացքում՝ մենք պարտավորվում ենք խթանել և պաշտպանել դրանք ամբողջ ԵԲԿՏ-ում ինտենսիվ քաղաքական երկխոսության և համագործակցության միջոցով (Էջ 2): Հետևաբար, մենք պարտավորվում ենք զարգացնել նոր և ներդաշնակ մոտեցումներ կրթության և ուսուցման շարունակական բարելավման համար ամբողջ ԵԲԿՏ-ում և կարող ենք հաջողել միայն այն դեպքում, երբ սերտորեն համագործակցենք Եվրոպական բարձրագույն կրթական համայնքի հետ՝ ակադեմիական ազատության և ինստիտուցիոնալ ինքնավարության սկզբունքներին համապատասխան (Էջ 3):

Այնուամենայնիվ, կարևորն այն է, թե ինչպես են այդ պարտավորությունները արտահայտվում ազգային մակարդակում: Հայաստանում բարձրագույն կրթության հիմնական փաստաթղթերի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ համալսարանի ինքնավարությունը ազգային օրենսդրության մեջ էական տարր է: Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը սահմանում է ինքնորոշումը և ակադեմիական ազատությունը որպես բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների իրավունքը:

Բարձրագույն ուսումնական հաստատություններն օրենքով սահմանված շրջանակներում ունեն ինքնակառավարման իրավունք, ներառյալ ակադեմիական և հետազոտությունների ազատություն (ՀՀ Սահմանադրություն, 2015թ., հոդ.38)

Կրթության ոլորտի ռազմավարական տեսանկյունից, բարձրագույն կրթության բնագավառում պետական քաղաքականության սկզբունքները սահմանված են այնպիսի դրույթներով, ինչպիսիք են օրինակ՝

ուսումնական հաստատությունների ողջամիտ ինքնավարությունը (ՀՀ Կրթության մասին օրենք, 2016թ., հոդված 5)

բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ակադեմիական ազատությունները և ինքնավարությունը խթանելն ու զարգացնելը (Բարձրագույն եվ հետբուհական մասնագիտական կրթության մասին օրենք, 2004թ., հոդված 4)

Ինստիտուցիոնալ առումով ինքնավարության զաղափարը ներդրված է իրավական դրույթներում, որոնցով հաստատությունները ստանում են ինքնավարություն ցուցաբերելու ազատություն: Համաձայն Բարձրագույն և հետբուհական մասնագիտական կրթության մասին օրենքի հոդված 6-ի, բարձրագույն ուսումնական հաստատությունը՝

(1) իրականացնում է իր ինքնավարությունը ինքնակառավարման և կոլեգիալության սկզբունքներով:

(2) ինքնուրույն է ուսումնական գործընթացի կազմակերպման, կրթական տեխնոլոգիաների և սովորողների ընթացիկ ատեստավորման ձևերի, կարգի և պարբերականության ընտրության հարցերում:

(3) ինքնուրույն է որոշում բոլոր տարակարգերի աշխատողների հաստիքացուցակը, իրականացնում է աշխատողների ընտրությունը և բաշխումը, ներառյալ գիտամանկավարժական կազմի համալրումը, պրոֆեսորադասախոսական կազմի, գիտական և ուսումնական ստորաբաժանումների ղեկավարների պաշտոնների զբաղեցման կարգերը:

Օրենքի վերոնշյալ դրույթներում, սակայն, ինքնավարության գաղափարը սահմանվում է ավելի շուտ որպես ազատություն՝ որոշելու ռազմավարության իրականացման համար կիրառվող կառավարման մեխանիզմները, քան ազատություն՝ բուհերի կողմից սահմանելու և ձևավորելու իրենց իսկ ռազմավարությունը:

Չնայած նրան, որ ինստիտուցիոնալ ինքնավարության կենսունակությունն ու նպատակահարմարությունը ընդունելի են քաղաքականություն մշակողների կողմից, իրականում ընկալումներն ու համոզմունքները, թե ինչ է նշանակում ինքնավարություն՝ տարբերվում են: Օրինակի համար նայենք 2019 թ. ՀՀ կառավարության ծրագիրը⁵: Կրթություն և գիտություն մասում, ի թիվս այլ դրույթների, կառավարության նպատակները միտված են «բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ինքնավարության և ակադեմիական ազատությունների ընդլայնմանը, արդյունավետ կառավարման, հավասարակշռված հաշվետվողականության և թափանցիկության մեխանիզմների ինստիտուցիոնալ հենքի ստեղծմանը»: Միևնույն ժամանակ, հաջորդիվ նշվում է, որ նպատակները միտված են «կրթական ծրագրերի բովանդակության և կառուցվածքի վերանայմանը՝ ուղղելով դեպի ուսումնառության վերջնարդյունքները՝ որակավորումների ազգային շրջանակի պահանջներին համապատասխանը»: Նմանապես, նշվում է, որ պետական քաղաքականությունը ուղղված է «ուսանողի անհատական կրթական հետագծի ապահովմանը՝ կրթական ծրագրերի ճկուն կառուցվածքի ներմուծմամբ» (էջ 33):

Այս հայտարարությունները, անշուշտ, միմյանց հակասում են, քանի որ կառավարության կողմից համալսարանների ուսումնական ծրագրերի նախագծմանը միջամտելը նշանակում է խոչընդոտել բուհերի ակադեմիական ինքնավարությանը, այլ ոչ թե աջակցել վերջինիս:

Կան նաև այլ օրինակներ՝

Բարձրագույն ուսումնական հաստատության կրթական ծրագրերի պետական կրթական չափորոշիչները հաստատվում են ՀՀ Կառավարության կողմից: (Օրինակ, «անկախ սեփականության ձևից և մասնագիտությունից բարձրագույն մասնագիտական հիմնական կրթության բակալավրի կրթական ծրագրում հայոց լեզու և հայ գրականություն, հայոց պատմություն առարկաների ուսուցումը ներառվում է առնվազն երկու կիսամյակի ընթացքում, որոնք ավարտվում են գիտելիքների պարտադիր ստուգմամբ» (Բարձրագույն եվ հետբուհական մասնագիտական կրթության մասին օրենք, 2004թ., հոդված 8)

ՀՀ Կառավարությունը սահմանում և հաստատում է պետական և ոչ պետական բուհերի ընդունելության կարգը և հաստատում է մասնագիտությունների ցանկը: Օրինակ, «Պետական բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ընդունելության կարգը, ըստ կրթական ծրագրերի (բակալավրի, դիպլոմավորված մասնագետի), սահմանում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը: Ընդունելությունը բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ կատարվում է

⁵ ՀՀ Կառավարության ծրագիր, 2019թ.

ըստ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության հաստատած մասնագիտությունների ցանկի՝ մատչելիության, հրապարակայնության, արդարության, վստահելիության, թափանցիկության, հավասարության սկզբունքների կիրառմամբ» (Բարձրագույն եվ հետբուհական մասնագիտական կրթության մասին օրենք, 2004թ., հոդված 14)

Այս անհամապատասխանություններն իրականում համակարգային են, ոչ թե հատվածային: Բուհերի ինքնավարության ապահովումն անշուշտ պետության կողմից տրվող կարգավիճակ, արտոնություն կամ որևէ այլ բան չէ: Դա առաջին հերթին բուհերի կողմից ինքնավարության ու ազատության աստիճանի և ընդհանուր առմամբ պետության ու հասարակության հանդեպ նրանց հաշվետվողականության վերաբերյալ բանակցությանը և կոնսենսուսին է վերաբերում:

Հայաստանում բարձրագույն կրթությունում և դրանից դուրս տեղի ունեցող անցումային փոփոխությունները կարևորում են պետության, բուհերի, ոչ պետական գործիչների, այդ թվում՝ քաղաքացիական հասարակության և միջազգային հանրության միջև փոխըմբռնման և վերափոխման կարևորությունը և ժամանակի ընտրությունը: Այսօրվա փոփոխությունները միայն ակադեմիան գաղափարական և պետական վերահսկողությունից ազատելուն չեն վերաբերում, այլ ավելի **շուտ պետության և համալսարանների միջև նոր համաձայնության ձեռքբերմանը:**

Ստորև մենք նկարագրում ենք երեք մոտեցումներ, որոնք, մեր կարծիքով, պետք է ուղղորդեն պետության, բուհերի և հասարակության միջև նոր համաձայնություն հաստատմանը: Մենք սկսում ենք քարտեզագրելով, թե ինչ է բուհական ինքնավարությունը, դրա տիրույթները և գործարկումը, որին հետևում են պետության և համալսարանական համայնքի համար Հայաստանյան բուհերի ինքնավարության ապահովմանն ուղղված երեք մոտեցումները:

Ինչ է բուհական ինքնավարությունը և ինչու է այն կարևոր (Հայաստանի համար, և ինչու հիմա ավելի քան երբևէ)

Բուհական ինքնավարությունը լայն քննարկման առարկա է: Հավանաբար անհնար է վերջինիս տալ մեկ միասնական սահմանում: Փոխարենը, կարելի է այն ընկալել որպես բազմաթիվ հարթությունների և տարրերի ամբողջություն: Պարզ լեզվով ասած, այն բուհերի ազատությունն ու ճկունությունն է որոշելու իրենց ինքնությունը, սահմանելու սեփական նպատակներն ու առաջնահերթությունները (Boer *et al.*, 2010; Matei and Iwinska, 2018; Pruvot and Estermann, 2018):

Գրականության ուսումնասիրության համաձայն համալսարանական ինքնավարության հասկացության մոտեցումները մեթոդաբանորեն դասակարգվել են որոշակի հարթությունների և ասպեկտների մեջ: Ստորև ներկայացված պատկերում Iwinska and Matei (2014) ամփոփում են համալսարանի ինքնավարության մեթոդաբանական ասպեկտների ուսումնասիրությունը և այդ ուսումնասիրություններից յուրաքանչյուրում օգտագործված տիրույթները: Նրանց նախնական աղյուսակը փոփոխվել է ընդգրկելով ԵՀԱ-ի վերջին՝ 2017թ.-ի մոդելը:

Պատկեր 2: ՏՀԶԿ-ի⁶, Բարձրագույն կրթության քաղաքականության ուսումնասիրման կենտրոնի (CHEPS)⁷, ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի⁸ և Եվրոպական համալսարանների ասոցիացիայի⁹ ուսումնասիրություններում տեղ գտած ինստիտուցիոնալ ինքնավարության առանցքային ասպեկտները:

ԲԿ ուսումնասիրություն ներ	ՏՀԶԿ (2008)	CHEPS (2010)	ՅՈՒՆԵՍԿՕ (2013)	ԵՀԱ (2017)
Ինքնավարության տիրույթները				

⁶ Բարձրագույն կրթության ոլորտում կառավարման և որակի ուղեցույցներ (ՏՀԶԿ, 2008)

⁷ Առաջընթաց Եվրոպայում բարձրագույն կրթության ոլորտի բարեփոխումներում, Կառավարման բարեփոխումներ CHEPS (2010)

⁸ Ասիայում կառավարման բարեփոխումներ և համալսարանական ինքնավարություն (ՅՈՒՆԵՍԿՕ, 2013)

⁹ Եվրոպայում բուհական ինքնավարություն III գնահատման քարտ (ԵՀԱ, 2017)

Ինստիտուցիոնալ կառավարում և կազմակերպական կառուցվածքներ	Ինստիտուցիոնալ Կառավարում համալսարանների իրավական կարգավիճակ, շենքերի սեփականություն, ներքին կառավարման կառույցներ ստեղծելու ազատություն	Կազմակերպական Ինքնավարություն ներքին կառավարման կառուցվածքների, ներքին իշխանության, պատասխանատվության և հաշվետվողականության կառուցվածքների վերաբերյալ որոշում կայացնելու և ինստիտուցիոնալ ղեկավարության ընտրության ունակություն	Կառավարում և մենեջմենթ ինքնավարություն և կառավարման կառույցներ ինստիտուցիոնալ մակարդակում (կառավարման խորհուրդը, համալսարանների իրավական կարգավիճակը)	Կազմակերպական Ինքնավարություն ներքին կազմակերպման հարցերում ազատ որոշումներ կայացնելու ունակություն, ինչպիսիք են գործադիր իշխանությունը, որոշումներ կայացնող մարմինները, իրավաբանական անձինք և ներքին ակադեմիական կառույցները:
Ուսումնական պլանի կառուցվածք, գիտական ծրագրեր, և ուսուցման մեթոդաբանություն	Կրթություն ծրագրային ապահովում, ուսումնական պլանավորում, դասընթացի բովանդակություն, որակի գնահատում, ուսուցման եղանակներ և առաքում	Քաղաքական Ինքնավարություն բուհերի կարողությունը ձևավորվելու որպես ակադեմիական համայնք՝ ուսանողների և ակադեմիական անձնակազմի ընտրության առումով և որոշելու իրենց ուսուցման և հետազոտությունների ծրագրերը	Ակադեմիական հարցեր ուսումնական պլան, ուսուցման մեթոդներ, քննություններ, հետազոտություն և հրատարակություններ	Ակադեմիական Ինքնավարություն տարբեր գիտական խնդիրների վերաբերյալ որոշումներ ընդունելու ունակություն, ինչպիսիք են ուսանողների ընդունելությունը, ակադեմիական բովանդակությունը, որակի ապահովումը, դիպլոմային ծրագրերի ներդրումը և ուսուցման լեզուն
Անձնակազմ (Ակադեմիական և Ոչ ակադեմիական)	Անձնակազմ ընտրություն, կարիեռային կառուցվածքը, աշխատանքային պայմանները	Աշխատակիցների ընդունելության պայմանները	Աշխատակիցների հավաքագրում և կառավարում անձնակազմի գնահատում, առաջխաղացում, հավաքագրում, քաղաքացիական ծառայողի կարգավիճակից փոփոխությունը համալսարանի աշխատակցի	Աշխատակազմի հարցում Ինքնավարություն մարդկային ռեսուրսների կառավարման հետ կապված հարցերում ազատորեն որոշումներ կայացնելու ունակություն, այդ թվում՝ հավաքագրման, աշխատավարձերի, աշխատանքից հեռացման և խթանման հարցերում
Ֆինանսական կառավարում, Վարչակազմ և պլանավորում	Ֆինանսներ ուսման վարձեր սահմանելու և տարբերակելու ունակություն, շուկայից փոխառություն, ռեսուրսների տեղաբաշխում, եկամուտ ձևավորող գործողություններ և ֆինանսական կապիտալի կուտակում	Ֆինանսական Ինքնավարություն պետական և մասնավոր ֆոնդերի ներքին տեղաբաշխումը որոշելու, եկամտի աղբյուրների դիվերսիֆիկացիայի (օրինակ, ուսման վարձի և այլ մասնավոր ներդրումների միջոցով), պահուստների ստեղծման և կապիտալի շուկայից	Կառավարում և ֆինանսավորում ռեսուրսների տեղաբաշխման մեխանիզմներ, միանվագ բյուջետավորում, եկամտագոյացում, ծախսերի վերականգնում՝ ներառյալ ուսանողների վարձավճարները	Ֆինանսական Ինքնավարություն ներքին ֆինանսական գործերում ազատորեն որոշում կայացնելու ունակություն: Իր միջոցները ինքնուրույն կառավարելու ունակությունը հնարավորություն է տալիս հաստատությանը սահմանել և իրականացնել իր ռազմավարական նպատակները

		փոխառություններ վերցնելու ունակություն,		
--	--	--	--	--

Ինչպես երևում է, տիրույթները բազմազան են, թեև որոշ ընդհանրություններ կարող են դիտվել:

ՀՀ մասնագիտական կրթության ոլորտում, պետական մակարդակում Բարձրագույն եվ հետբուհական մասնագիտական կրթության մասին օրենքը չի սահմանում ինստիտուցիոնալ ինքնավարություն եզրույթը: Սահմանումը, սակայն, տրվում է ՀՀ Բարձրագույն կրթության մասին օրենքի նախագծում¹⁰, համաձայն որի « բուհական ինքնավարությունը՝ բուհի կողմից որոշումների կայացման ինքնուրույնություն, անկախություն և պատասխանատվություն, որոնք ուղղված են ակադեմիական ազատությանը, ուսումնական և հետազոտական գործունեության կազմակերպմանը, ներքին կառավարմանը, տնտեսական և այլ գործունեությանը՝ սույն օրենքին և բուհի կանոնադրությանը համապատասխան» (ՀՀ Բարձրագույն կրթության մասին օրենք, 2017թ., կետ 41): Նախագծում տարանջատվում են ինքնավարության 4 տիրույթները՝ ակադեմիական, կադրային, կազմակերպական և ֆինանսական ինքնավարություն (հոդված 12):

- ✓ Ակադեմիական - բուհի՝ ուսումնական և հետազոտական գործունեությունը սահմանելու, կազմակերպելու և ղեկավարելու ինքնավարություն,
- ✓ Կադրային - ակադեմիական, վարչական եւ օժանդակող անձնակազմին ընտրելու, հավաքագրելու, խրախուսելու և աշխատանքից հեռացնելու ազատություն,
- ✓ Ֆինանսական - տարեկան բյուջեն որոշելու, ֆինանսները տնօրինելու, եկամուտներն ու ծախսերը կառավարելու ազատություն,
- ✓ Կազմակերպական – բուհի՝ կառույցը, բաժինները, ստորաբաժանումները, ակադեմիական և հետազոտական մարմինները կազմակերպելու, իրավաբանական անձինք ստեղծելու, ներքին կազմակերպչական քաղաքականությունն ու ընթացակարգերը ստեղծելու ազատություն:

Ենթադրաբար այդ տիրույթները ձևավորվել են ԵՄ Tempus ATHENA ծրագրի արդյունքում, որը նպատակ ուներ վերակազմավորելու համալսարանական կառավարման համակարգը չորս երկրներում, ներառյալ Հայաստանում¹¹: Հիմնված ԵՀԱ-ի ինքնավարության գնահատման քարտի վրա՝ այս մոդելը կառուցված է ինքնավարության հայեցակարգի վրա՝ որպես չորս հստակ, բայց փոխկապակցված տիրույթների բաղադրիչների հիման վրա (Pruvot and Estermann, 2017): Այն թույլ է տալիս դիտարկել բուհական ինքնավարությունը կազմակերպական, ֆինանսական, կադրային և ակադեմիական չափորոշիչների տեսանկյունից՝ յուրաքանչյուր տիրույթի համար հատուկ ցուցանիշ տալով: Մոդելի վստահելիությունը հաստատվել է վերջին հետազոտությամբ, որն ապացուցում է, որ բուհական ինքնավարությունը իսկապես կարող է չափվել այս քառակողմ մոդելով(Ignatieff and Roch, 2018):

ATHENA ծրագրի շրջանակներում ԵՀԱ-ի ինքնավարության գնահատման քարտի ցուցանիշներն օգտագործվել են բուհի ինքնավարությունը այդ չորս ուղղություններով որոշելու համար: Հայաստանից ստացված տվյալները ցույց տվեցին, որ չորս ուղղություններից երեքով (բացի կադրային ինքնավարությունից, որտեղ միավորներն ավելի բարձր էին) Հայաստանը գտնվում է ինքնավարության ցածր մակարդակ ունեցող համակարգում:

¹⁰ Օրինագծին հղում է կատարվում, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ այս պաշտոնաթերթը գրելու պահին այն ամենավերջին փաստաթուղթն է

¹¹ [Բուհական ինքնավարությունը Հայաստանում: Վերլուծություն և ճանապարհային քարտեզ.ATHENA ծրագիր.](#)

Ստորև բերված աղյուսակը ներկայացնում է այս գնահատումների պատկերը՝ որոշ օրինակներով

ԵՀԱ-Ի ԲՈՒՀԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՔԱՐՏ (2017)

Կազմակերպական ինքնավարություն

Որոշում կայացնելու հնարավորություն ներքին կազմակերպական հարցերում, ինչպիսիք են գործադիր իշխանությունը, որոշում կայացնող մարմինները, իրավաբանական անձինք և ներքին ակադեմիական կառույցները

Որոշ ցուցիչներ

- Գործադիր ղեկավարի ընտրության կարգը
- Ակադեմիական կառույցների վերաբերյալ որոշում կայացնելու կարողություն
- Իրավաբանական անձ/կառույց ստեղծելու կարողություն
- Գործադիր ղեկավարին պաշտոնից ազատելը
- Արտաքին անդամների առկայությունը բուհական կառավարման մարմիններում

Ակադեմիական ինքնավարություն

Տարբեր ակադեմիական խնդիրների վերաբերյալ որոշումներ կայացնելու հնարավորություն, ինչպիսիք են ուսանողների ընդունելությունը, ակադեմիական բովանդակությունը, որակի ապահովումը, դիպլոմային ծրագրերի ներդնումը և ուսուցման լեզուն

Որոշ ցուցիչներ

- Ուսանողների ընդհանուր քանակը որոշելու կարողություն
- Ուսանողներ ընտրելու կարողություն (բակալավրիատի և մագիստրատուրայի մակարդակներում)
- Դիպլոմային ծրագրերի ներդնում և դադարեցման կարողություն
- Ուսուցման լեզուն ընտրելու ունակություն (բակալավրիատի և մագիստրատուրայի մակարդակներում)
- Որակի ապահովման մեխանիզմներ և մատակարարներ ընտրելու ունակություն
- Դիպլոմային ծրագրերի բովանդակությունն ընտրելու կարողություն

Անձնակազմի հետ կապված հարցերում ինքնավարություն

Մարդկային ռեսուրսների կառավարման հետ կապված հարցերում որոշում կայացնելու հնարավորություն, այդ թվում՝ աշխատանքի ընդունում, աշխատավարձեր, աշխատանքից հեռացում և առաջխաղացում

Որոշ ցուցանիշներ

- Աշխատակիցների հավաքագրման ընթացակարգերի վերաբերյալ որոշում կայացնելու ունակություն
- Աշխատավարձը որոշելու կարողություն
- Աշխատանքից հեռացման վերաբերյալ որոշում կայացնելու կարողություն
- Խթանման հարցերում որոշում կայացնելու կարողություն

Ֆինանսական ինքնավարություն

Ներքին ֆինանսական հարցերում որոշում կայացնելու կարողություն: Ֆինանսական միջոցներն ինքնուրույն կառավարելը հնարավորություն է տալիս հաստատություններին սահմանել և իրականացնել իրենց ռազմավարական նպատակները:

Որոշ ցուցանիշներ

Պետական ֆինանսավորման ծավալը և տեսակը
Ավելցուկը պահելու հնարավորություն
Գումարի փոխառման հնարավորություն
Շենքերի սեփականություն ունենալու հնարավորություն
Ուսման վարձավճար ստանալու հնարավորություն

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ ԵՀԱ ՄՈՂԵԻ ՀԻՄԱՆ ՎՐԱ ՕՐԻՆԱԿՆԵՐԸ ՎԵՐՑՎԱԾ ԵՆ KATAOKA, 2013[1] ԵՒ ԵՀԱ, 2015 [2]

Հայաստան 47%

- Բուհերի կառավարման խորհուրդը վերահսկվում է պետական մարմինների կողմից
- Կառավարությունը (որպես հիմնադիր և որպես լիազոր մարմին) դեռևս ներգրավված է խորհրդի կազմում
- Կառավարության անդամները կարող են նաև նշանակել այլ արտաքին անդամներ
- Ռեկտորները ձևականորեն պետության աշխատողներ են (պահանջվում է ընտրությունների արդյունքների հաստատում)
- Համալսարանները ազատ են որոշումներ կայացնելու ներքին ակադեմիական կառույցների վերաբերյալ, սակայն նախարարության թույլտվությամբ:

Հայաստան 46%

- Ուսանողների ընտրությունը սկզբունքորեն համաձայնեցված է, սակայն բակալավրիատի արտաքին քննությունները բուհերի համար մանեվրելու հնարավորություն չեն թողնում
- Ծրագրի արտոնագրումը ներառում է ուսանողների թվի սահմանում ամեն մասնագիտության և ամեն համալսարանի համար
- Համալսարանները չեն կարող որոշումներ կայացնել տեղերի վերաբերյալ առանց նախարարության հաստատման
- Բուհերի համար դժվարություն է ներկայացնում նորարարական դիպլոմային ծրագրերի ներդնումը՝ նախապես հաստատված մասնագիտությունների ցուցակից դուրս
- Դոկտորական ծրագրերի ներդնումը կարգավորվում է նախարարության կողմից, համալսարանի հետազոտական կարողությունների հիման վրա
- Նախարարության հաստատումը ուսումնական ծրագրերի կրթական չափորոշիչների համար դեռևս անհրաժեշտ է

Հայաստան 91%

- Ուսումնական անձնակազմի համար աշխատանքի ընդունման կարգը հաստատված է համալսարանի կանոնադրությունում, աշխատանքից ազատումը կարգավորվում է աշխատանքային օրենսդրությամբ
- Աշխատանքի ընդունելության գործընթացը կատարվում է ընտրությունների միջոցով՝ 5 տարի ժամկետով, խոչընդոտում է ուսումնական անձնակազմի առաջխաղացման հնարավորություններին և ավելորդ անկայունություն է ստեղծում
- Աշխատավարձերի հարցում համալսարանի ինքնավարություն, հանդիսանում է առավելություն՝ բարձրացնելու համալսարանի գրավելությունը բարձր մակարդակի դասախոսների կազմի համար, պայմանով, որ միջոցները հասանելի են

Հայաստան 66%

- Ուսման վճարները սահմանվում են բուհերի կողմից, սակայն գործնականում այդ գործընթացը կենտրոնացված է
- Գոյություն ունի ուսման վարձավճարների սահմանափակում, որի որոշումը նույնպես կենտրոնացված է
- Պետական կառույցների կողմից տրամադրված համալսարանական շենքերը չեն կարող վաճառվել, սեփական շենքերի կառավարումը և վաճառքը նույնպես ենթակա է արտաքին թույլտվության: Վարձավճարներից եկամտի գոյացումը դժվար է

Այս ուսումնասիրությունը, ի թիվս այլոց, ցույց է տալիս այն խզումը, որը գոյություն ունի (և դեռ ունի) փաստաթղթերում նկարագրվող ու ձգտվող և իրականության մեջ կիրառվող ինքնավարության միջև:

Վերոհիշյալ կետերը ևս մեկ անգամ ընդգծում են պետության, բուհերի, ոչ պետական դերակատարների, այդ թվում՝ քաղաքացիական հասարակության և միջազգային հանրության միջև փոխհարաբերությունների վերանայման և վերափոխման կարևորությունն ու ժամանակը: Մենք առաջարկում ենք հետևյալ մոտեցումները, որոնք պետք է տեղակայվեն պետության, բուհերի և հասարակության միջև նոր համաձայնագրի հաստատման առանցքում:

1. Ինստիտուցիոնալ ինքնավարությունը անհրաժեշտ հիմք է բուհերի արդյունավետ գործունեության համար

Ինստիտուցիոնալ ինքնավարությունը կարևոր է բուհերի համար, քանի որ այն հիմք է հանդիսանում համալսարանների համար հետևողական լինելու և իրականացնելու իրենց հիմնական առաքելությունը: Այն ընդգրկում է բուհերի դերը երկրի տնտեսական և սոցիալական զարգացման, գիտելիքների ձևավորման, վերաբուծողական և տարածման գործում: Համալսարանի ինքնավարությունը հատկապես կարևոր է անցումային կարգավիճակում գտնվող երկրների համար, որտեղ ճշմարտությանը հետամուտ լինելու, ընդհանուր ժողովրդավարական զարգացման գործընթացին նպաստելու, տարբեր հաստատությունների, հասարակության, արդյունաբերության և քաղաքականություն մշակողների միջև նոր հարաբերություններ ձևավորելու համալսարանի դերը շատ կարևոր է:

Մինչ այժմ փաստագրված է, որ այն համակարգերը, որոնք խթանում են բարձր ինքնավարությունը ավելի լավ դիրքում են գտնվում դրական արդյունքներ ապահովելու համար: Օրինակ՝ Եվրոպական 33 երկրներում կատարված ուսումնասիրությունից Բարձրագույն կրթության քաղաքականության հետազոտությունների կենտրոնը գտնում է, որ «կառավարչական բարեփոխումները, որոնք նպատակաուղղված են բուհերի ինստիտուցիոնալ ինքնավարության բարձրացմանը, հավանական է, որ կնպաստեն որոշակի պայմաններում համակարգի կատարողականի բարձրացմանը» (Boer *et al.*, 2010, pp. 97–98): Ուսումնասիրությունը որոշակի հարաբերակցություն է գտնում բուհական ինքնավարության և համալսարանի կարողությունների միջև՝ նպաստելու կրթական մակարդակին, բարելավելու հետազոտությունները և բարձրացնելու բարձրագույն կրթության ոլորտում մասնավոր ներդրումները: Այս զեկույցի ընդհանուր եզրակացությունն այն է, որ որքան քիչ պետությունը կառավարի բարձրագույն կրթության համակարգը, այնքան ավելի բարձր կատարողական կապահովեն բուհերը:

2. Անհրաժեշտ է լայն քաղաքական բանավեճերի միջոցով բացահայտել բուհերի ինքնավարության և պետության միջամտության պատշաճ մակարդակները

Բուհերի ինքնավարությունը չի ենթադրում արտաքին դաշտի (այսինքն՝ պետության) վերահսկողության դադարեցում: Պետության պատասխանատվությունն է և պետք է լինի պաշտպանել համալսարանը և ի պատասխան ակնկալել հաշվետվողականություն: Այնուամենայնիվ, և, առաջին հերթին, բուհական ինքնավարության և ակադեմիական ազատության համար անհրաժեշտ պայմանների ստեղծումն ու խթանումը պետության պարտականությունն է: Այն հնարավոր է իրականացնել՝ բարձրագույն կրթության ապագայի տեսլական սահմանելով, որակի ապահովման գործուն համակարգ ստեղծելով, համալսարաններին իրենց ռազմավարական զարգացման մեջ առաջնորդելով և թափանցիկորեն բաժանելով հանրային ռեսուրսները՝ համաձայնեցված չափանիշների հիման վրա (Fiszbein and Ringold, 2010):

Միևնույն ժամանակ, պետք է նշել, որ բուհական ինքնավարությունը դեռևս երաշխավորված չէ հաստատություններին ֆինանսական անկախության տրամադրման և պետական ֆինանսավորման դադարեցման պայմաններում (Iwinska and Matei, 2014): Եվրոպական բազմաթիվ համալսարանների պարագայում հնարավոր է լինում գործել ինքնավար, միևնույն ժամանակ պետության կողմից ֆինանսական աջակցություն ստանալով: Պետության դերը, հետևաբար, պետական ֆինանսավորման դադարեցումը չէ, այլ ինքնավարության համար պայմանավորվածությունների ստեղծումը, ի հավելումն ֆինանսական ինքնավարության, որը հնարավորություն կտա բուհերին իրագործելու իրենց ինստիտուցիոնալ ինքնավարությունը:

«Բարձր ինքնավարություն ունեցող հաստատությունը բնութագրվում է արտաքին ներկայացուցչությամբ անկախ համալսարանական խորհրդի առկայությամբ, ղեկավար թիմի նշանակման մասնագիտական չափանիշներով, աշխատակազմի հավաքագրման և մարդկային ռեսուրսների քաղաքականության մշակման կարողությամբ, ինչպես նաև ակադեմիական և ֆինանսական ինքնավարությամբ»
(Fiszbein and Ringold, 2010)

3. Կարևոր է գտնել համապատասխան հավասարակշռություն՝ համալսարանների ինքնավարության և հաշվետվողականության միջև

Միևնույն ժամանակ համալսարանները պետք է կրեն եթիկական և ղեկավարչական պարտավորություններ և հաշվետու լինեն իրենց գործողությունների արդյունքների, ընդհանուր կատարողականի և հանրային ռեսուրսների օգտագործման համար: Ըստ Սալմիի (in Fiszbein & Ringold, 2010), համալսարանները պետք է ենթարկվեն հաշվետվողականության երկու հիմնական չափորոշիչներին, ինչպիսիք են կրթության ապահովման բարեվարքությունն ու որակը և ֆինանսական ռեսուրսների օգտագործման հարցում ազնվությունը: Գործնականում դա կպահանջի ներքին որակի ապահովման մեխանիզմների անաչառություն, ակադեմիական արդյունքների և ծրագրերի արդիականության շուրջ կանոնավոր հաշվետվության տրամադրում, կոռուպցիայի կանխարգելման և պատժման համապատասխան գործիքների առկայություն: Այս արժեքների պահպանումը պետք է բխի ոչ միայն տվյալ կառույցների շահերից, այլ, երկարաժամկետ առումով, պետության և բոլոր քաղաքացիների շահերից:

Օգտագործված գրականության ցանկ

Boer, H. De et al. (2010) *Progress in Higher Education Reform Across Europe: Governance Reform*, Center for Higher Education Policy Studies.

Constitution of the Republic of Armenia (2015). Available at: <http://www.president.am/en/constitution-2015/>.

Fiszbein, A. and Ringold, D. (2010) 'Benchmarking the Governance of Tertiary Education Systems', pp. 1 - 49.

Government of Armenia (2017) *Law on Higher Education. Draft*.

Ignatieff, M. and Roch, S. (eds) (2018) *Academic freedom: the global challenge*. CEU Press.

Iwinska, J. and Matei, L. (2014) *University Autonomy – A Practical Handbook*.

Kataoka, S. (2013) 'Addressing Governance at the Center of Higher Education Reforms'. Available at: <https://www.openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/16531/776690WP0P127300governance000final.pdf?sequence=1>.

'Magna Charta Universitatum' (1988). Available at: <http://www.magna-charta.org/resources/files/the-magna-charta/english>.

Matei, L. and Iwinska, J. (2018) 'Diverging Paths? Institutional Autonomy and Academic Freedom in the European Higher Education Area', in Et.al, C. (ed.) *European Higher Education Area: The Impact of Past and Future Policies*. SpringerOpen, pp. 345–369.

Matei, L., Iwinska, J. and Geven, K. (2013) *Higher Education in Armenia Today : a focused review*. Yerevan.

Milovanovitch, M., Ceneric, I. and Avetisyan, M. (2015) *Strengthening Integrity and Fighting Corruption in Education: Armenia*. Yerevan.

Pruvot, E. B. and Estermann, T. (2017) 'University Autonomy in Europe III - The Scorecard', *European University Association*, p. 76. Available at: <http://www.eua.be/>.

Pruvot, E. B. and Estermann, T. (2018) 'University Governance: Autonomy, Structures and Inclusiveness', in Curaj, A. et al (ed.) *European Higher Education Area: The Impact of Past and Future Policies*. Springer. Available at: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-77407-7_37.

Smith, I. and Hamilton, T. (2015) *Strengthening integrity and combatting corruption in higher education in Armenia. Risk analysis of issues affecting the integrity of the Armenian higher education system*. Available at:

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016803073f5>.